

VIKTOR E. FRANKL

Mégis mondj igent
az életre!

Logoterápia dióhéjban

EURÓPA
KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2016

...MÉGIS MONDJ IGENT AZ ÉLETRE

EGY PSZICHOLÓGUS MEGÉLI
A KONCENTRÁCIÓS TÁBORT

A koncentrációs tábor névtelen foglya

„Egy pszichológus megéli a koncentrációs táborát.” Eszerint tehát élmények ábrázolásáról van szó, semmint tényekre szorító beszámolókról. Azon élmények bemutatása a könyv célja, amelyeket milliók ezerféleképpen tapasztaltak meg: amilyenek a koncentrációs tábor „belülről” látszott – az ábrázolás perspektívája azonos a közvetlenül érintettek látásmódjával. Ez az ábrázolás nem hallatlan borzalmak bemutatására törekszik, nem szörnyűségek felidézésére, amelyeket egyébként is sokoldalúan bemutattak már (ami nem jelenti azt, hogy mindenütt el is hitték volna), hanem a sok „kis” szörnyűség bemutatására vállalkozik; más szóval azt a kérdést igyekszik megválaszolni: Hogyan tükröződtek a koncentrációs tábor mindennapjai az átlagos fogoly lelkében?

Hadd bocsássuk előre: az alábbiakban olvasható élmények nem az ismert, nagy táborokban zajló eseményekkel kapcsolatosak, hanem azokkal a hírhedt „fióktáborokkal”, amelyek a nagy táborok afféle kirendeltségeinek tekinthetők. Ismeretes azonban, hogy éppen ezek a kisebb „telep-

helyek” voltak valójában a megsemmisítőtáborok. Nem nagy hősök és mártírok szenvedéseiről és haláláról szólunk tehát, sokkal inkább nagy tömegek „kis” áldozatairól és „kis” haláláról. Nem azzal foglalkozunk, hogy mit kellett eltűrniük az évek óta kápóként foglalkoztatott vagy más miatt kivételezett foglyoknak, nem az érdekel bennünket, hogy ők miről számolnának be, hanem a névtelen táborlakó szenvedésének ábrázolását állítjuk a középpontba. A kápók például lenézték őt, az átlagos foglyot, aki semmiféle karszalagot nem viselt. Míg ez utóbbi az éhhalálig éhezett, a kápóknak, legalábbis a táplálkozást illetően nem volt rossz soruk, sőt némely kápó e tekintetben jobban élt, mint bármikor is korábbi életében. Pszichológiai, jellembeli szempontból ezek a kápótípusok inkább az SS-legényekkel és a táborőrséggel mutattak rokonságot; ez az embertípus pszichológiai és szociológiai tekintetben is hozzájuk hasonult, velük kollaborált. A kápók sokszor kíméletlenebbek voltak, mint a táborőrség, kegyetlenebbül kínozták az egyszerű foglyokat, előfordult például, hogy olykor cudarabbul ütlegettek őket, mint maga az SS. S ez érthető is, hiszen általában eleve olyan foglyokból lettek kápók, akik alkalmasak voltak erre a kegyetlen szerepre, illetve azonnal le is váltották őket, amint nem mutattak hajlandóságot az efféle együttműködésre.

Aktív és passzív szelektálás

A kívülálló, a beavatatlan, aki soha nem volt koncentrációs táborban, általában hamis képet alkot magának a táborbéli állapotokról, amennyiben valamiféle szentimentális képet rajzol maga elé a táboréletéről, s ily módon mintegy megszüpíti azt, bagatellizálja a szenvedéseket, hiszen fogalma sincs a puszta létért folytatott, egymás ellen is kíméletlenül vívott kegyetlen harcról, ami éppen a kisebb táborokban a foglyok között is dúlt. Túlságosan is kemény volt ez az ádáz küzdelem a mindennapi kenyérért, a megmaradásért, az élet megmentéséért. Engesztelhetetlenül, mindent figyelmen kívül hagyva folytatott harcot ki-ki a saját érdekeiért; a saját létéért vagy a legszorosabb baráti körébe tartozók fennmaradásáért. Tegyük fel, hogy kilátásban van egy szállítmány összeállítása, amelynek során meghatározott számú táborlakót egy másik táborba helyeznek át, s feltehető – nem minden alap nélkül –, hogy az út „a gázba vezet”. A szóban forgó szállítmány tehát minden valószínűség szerint beteg és gyenge emberekből áll majd össze, valójában szelekció tehát: a munkaképtelen foglyok kiválasztása, akiknek ezáltal megpecsételődik a sorsa: megsemmisítik őket valamelyik gázkamrákkal és krematóriummal ellátott, nagy, központi táborban. S ebben a pillanatban elindul

a harc – mindenki mindenki ellen, illetve az egyes csoportok és klikkek egymás elleni harca. Mindenki azon igyekszik, hogy saját magát vagy a hozzá közel állót megvédje, hogy ne kerüljön az elszállítandó foglyok közé, hogy nevük az utolsó pillanatban bár, de lekerüljön a listáról. Mindenki számára világos ugyanakkor, hogy minden egyes, a megsemmisítéstől megmentett ember helyére egy másik név kerül. Hiszen az emberek itt csupán számok, meghatározott számú foglyok, akiknek ki kell tölteniük a szállítmány előírt létszámát. Itt mindenki a szó szoros értelmében egy szám csupán, valójában a listán is csak a foglyok azonosítási számai szerepelnek. Gondoljunk csak bele, hogy például Auschwitzban a foglyokat rögtön a megérkezéskor mindenüktől megfosztották, így okmányaik sincsenek, ami tehát azt jelenti, hogy bármilyen tetszőleges nevet, foglalkozást vagy egyéb adatot bediktálhatnak. Olyan lehetőség ez, amivel sokan – különböző okokból – bőségesen éltek is. Az egyetlen, többnyire tetoválás formájában rögzített adat, s az egyetlen, ami a tábori hatóságot érdekli, az a fogoly azonosítási száma. Egyetlen őrnek vagy felügyelőnek sem jutna eszébe – már csak „lustaságból” sem –, hogy a fogoly neve után érdeklődjék, amikor „kihallgatásra” rendeli; egyszerűen csak rátekinthet arra a számra, amit minden fogoly köteles nadrágja, zubbonya és kabátja egy meghatározott

helyén előírászerűen felvarrva viselni; ezt a számot feljegyzik – aminek köztudottan igen félelmetes következményei lehetnek.

Térjünk most vissza a küszöbönálló szállítmány esetéhez. Ebben a helyzetben a foglyoknak sem idejük, sem kedvük nincs ahhoz, hogy elvont, erkölcsi megfontolásokkal foglalkozzanak. Mindenkit csak egyetlen dolog érdekel: hogy megőrizze magát szeretteik számára, akik visszavárják őket; nem akarnak mást, csak életben maradni, s ha lehet, életben tartani a táborlakók közül azokat, akikhez valamilyen okból kötődnek. Nincs olyan fogoly tehát, aki gondolkodás nélkül meg ne tenné, hogy egy másik embert, egy másik „számot” vetessen fel az elszállítandók listájára.

A fentiekből már egyértelműen látszik, hogy a kápók a negatív szelekció egy bizonyos fajtáját juttatták érvényre: csak a legbrutálisabb egyének voltak alkalmasak erre a szerepre – eltekintve a kivételektől, akik szerencsére közöttük is akadtak. Azonban az SS által megvalósított, mondhatni aktív szelekció mellett létezett passzív kiválasztódás is: azon foglyok között, akik sok-sok évet töltöttek el különböző táborokban, egyik táborból a másikba sodródtak, úgyhogy végül a táborok tucatjait járták meg, általában csak azok maradtak életben, akik az életük megőrzéséért folytatott harcban teljességgel gátlástalanul viselkedtek, nem riadtak

vissza az erőszaktól, sőt attól sem, hogy meglopják bajtársaikat. Mi mindannyian, akik ezer és ezer szerencsés véletlen vagy isteni csoda folytán – bárminek nevezzük is – életben maradtunk, mi tudjuk csak igazán, s nyugodtan elmondhatjuk: *a legjobbak nem tértek vissza.*

A 119 104-es számú fogoly beszámolója

Egy pszichológiai kísérlet

Ha most a 119 104-es „szám” kísérletet tesz arra, hogy ábrázolja mindazt, amit ez a fogoly „pszichológusként” átél a koncentrációs táborban, akkor mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy ott természetesen nem pszichológusként, még csak nem is orvosként tevékenykedett (leszámítva az utolsó néhány hetet). Azért fontos ennek hangsúlyozása, mert nem az ő személyes sorsának ábrázolására vállalkozunk, hanem annak bemutatására, *ahogyan* egy átlagos fogoly táborbéli mindennapjait megélte. S nem minden büszkeség nélkül mondom, hogy én sem voltam több, mint „átlagos” fogoly – nem voltam egyéb, mint pusztán szám: 119 104. Többnyire földmunkásként dolgoztam, vagy a vasútépítésnél „foglalkoztattak” pályamunkásként. Míg néhány orvostársamnak szerencséje volt, s legalább valame-

lyest fűtött, kezelőhelyiségek céljára összetákolott ambulanciákon papírhulladékból kötszereket készíthettek, addig nekem például egyszer egyedül kellett kiásnom egy árkot egy utca alatt, annak teljes szélességében a lefektetendő vízvezetékcső számára. S az sem volt számomra mellékes, hogy „teljesítményem” elismeréseként röviddel 1944 karácsonya előtt két úgynevezett prémiumszelvényt kaptam. Ezeket az utalványokat az az építőipari cég bocsátotta ki, amelynek bennünket a tábori hatóság a szó szoros értelmében rabszolgának adott el (a cég naponta és foglyonként meghatározott összeget fizetett értünk a tábor vezetőségének). A cég egy prémiumszelvényért 50 pfenniget számolt fel, amit aztán, természetesen csak hetek múltával a táborban hat cigarettára lehetett beváltani. Nos: 12 cigaretta ellenértékének tulajdonosa lettem! 12 cigaretta azonban 12 tányér levest jelentett, s 12 tányér leves pedig túlságosan sokszor az éhhalál előli menekvést, legalábbis mintegy kéthétnyi időre. Csak egy ká pó engedhette meg magának, hogy el is szívja a cigarettáit, aki bizton számíthatott arra, hogy hetente kap néhány prémiumszelvényt; vagy olyan fogoly, aki műhelyben vagy raktárban vezetőként dolgozott, s bizonyos ellenszolgáltatásait cigarettával jutalmazták. Az összes többiek, az átlagos foglyok élelmiszerre váltották át cigarettáikat, aminek csak prémiumszelvény, azaz életüket veszélyeztető

túlmunka révén juthattak birtokába; kivéve, ha feladták, hogy tovább éljenek, ha helyzetüket kilátástalannak látták, s úgy döntöttek, hogy életük még rendelkezésükre álló utolsó napjait „kiélvezik”. Ha azt láttuk, hogy egy bajtársunk maga kezdi el szívni a cigarettáit, már tudtuk: nem hisz többé abban, hogy képes tovább bírni – s aztán valóban nem is bírta tovább.

Nos, ennyivel akartam alátámasztani és megmagyarázni mindazt, amit a könyv alcíme sugall. Tegyük azonban még fel magunknak a kérdést: valójában mi értelme van egy ilyen vállalkozásnak, mint ez a beszámoló. Hiszen szép számban jelentek már meg koncentrációs táborokról szóló tényyszerű tudósítások. Itt azonban a tényeket csak annyiban említjük, amennyiben az egyes ember élményei a valóban megtörtént eseményekből fakadnak. Az alábbi pszichológiai fejtegetések tehát magukra az élményekre akarnak rávilágítani. Ezen elemzésnek kettős értelme van. Egyfelől szól azoknak az olvasóknak, akik maguk is átélték a koncentrációs tábor, s így saját bőrükön tapasztalták meg az ottani életet; s szól a kívülállóknak is. Az olvasók első csoportjának a jelenleg rendelkezésükre álló tudományos módszerek segítségével megkíséreljük elmagyarázni, hogy mi az, amit valójában átéltek. A második csoportnak azonban érthetővé kell tennünk mindazt, ami az első csoport

tagjai számára „csupán” értelmezésre szorul. Az tehát a cél, hogy a kívülálló számára felfoghatóvá tegyük a foglyok élményeit: azt, *ahogyan* átélték a történeteket; s hogy végül megértésre találjon az egykori, túlságosan kevés számú túlélő fogoly sajátságos, pszichológiai szempontból valami egészen új megközelítést igénylő élettel szembeni beállítódása. Mindezt ugyanis nem is olyan könnyű megérteni. Hiszen éppen elégszer halljuk, amint az érintettek azt mondják: „Nem szívesen beszélünk az élményeinkről: annak, aki maga is átélte a koncentrációs tábor, nem tudunk újat mondani; s annak, aki nem élte át, egyszer s mindenkorra felfoghatatlan marad mindaz, ami ott történt – s nem értik meg azt sem, hogy milyen nyomokat hagytak hátra és hagynak ma is bennünk a történetek.”

Az ilyenfajta pszichológiai kísérlet esetében módszertani szempontból mindenképpen mutatkoznak bizonyos nehézségek. A pszichológiai értelmezés egyfajta tudományos távolságtartást igényel. Megvan-e azonban a kellő distanciája annak, aki maga is szenvedő alanya volt a táboréletnek, rendelkezhet-e egyáltalán rálátással az, akinek meghatározó megfigyelései éppen abból az időből származnak, amikor ő maga is megszenvedte a történeteket? A kívülálló rendelkezik ezzel a távolságtartással, sőt túlságosan is messze van az események sodrásától ahhoz, hogy bármiféle hiteles mon-

dandója lehessen a történetek kapcsán. Bár talán nincs meg a kellő rálátása annak, aki az események kellős közepén sodródott, s ezért ítéletei nem mentesek a szubjektivitástól, mégis ő az egyetlen, aki tudja, hogy milyenek is voltak valójában a szóban forgó élmények. Természetesen nemcsak lehetséges, hanem felettebb valószínű is, hogy az a mérce is torzít, amihez ő viszonyítja a történeteket. Ez elkerülhetetlen. Sok minden múlik tehát azon, hogy az úgynevezett egyéni élményeket, ha csak lehetséges, megkíséreljük mellőzni az események bemutatása során; ahol azonban szükséges, legyen kellő bátorságunk az átéltek szubjektív ábrázolásához is. Mert egy ilyenfajta pszichológiai vizsgálódás valódi veszélye nem abban rejlik, hogy személyes jelleget ölt, hanem abban, ha tendenciózus színezetet kölcsönzünk neki. Éppen ezért a legnagyobb nyugalommal felhatalmazok bárkit, hogy az itt ábrázoltakat átformálja, minden szubjektív elemet kiszűrjön belőle, s az itt megjelenített személyes élmények esszenciájából objektív teóriákat alkosszon.

Azok a pszichológiai elméletek, amelyek ezen tudósítás kapcsán felmerülhetnek, kiegészítő adalékok lehetnek a rabság pszichológiájához, illetve pszichopatológiájához, mint ahogyan ehhez a történelem már évtizedekkel ezelőtt elegendő anyagot szolgáltatott: már az első világháború

sem elhanyagolható ebből a szempontból, hiszen általa vált először ismertté a „szögesdrótbetegség” kórképe (*barbed wire disease*), az a kóros lelki reakció, ami a hadifogolytáborokban volt elterjedt jelenség. A második világháború „kiváltsága” aztán az lett, hogy tovább gazdagította a „tömegek pszichopatológiájának” tárházát – ha szabad Le Bon ismert könyvének címét ebben a változatban használni. Először is a második világháború „ajándékozott” meg bennünket az úgynevezett idegháborúval, s másodsor: biztosította számunkra a koncentrációs táborok élményanyagát.

E helyütt szeretném megjegyezni, hogy ezt a könyvet eredetileg nem a saját nevem alatt akartam megjelentetni, hanem csak a fogolyszámom feltüntetésével. Szándékomban személyes élményeim nyilvánosságra hozatalával szembeni ellenállásom vezérelt. S valóban, a kézirat már kész volt, amikor engedtem magam meggyőzni arról, hogy egy névtelen kiadás annyival csekélyebb értékű, mint amennyivel a személyes hitvallás bátorsága emeli az elmondottak értékét. Ezért az ügy érdekében az utólagosan szándékozott kihagyásokról is lemondtam, s ily módon az őszinte valomáshoz szükséges bátorságot kijátszottam a magamutogatással szembeni irtózásom ellen – mintegy megtréfáltam saját magamat.